

управління в науку призвело до значних негативних наслідків як для самої науки, так і для народного господарства. Видавнича діяльність, формування тематики і вибір методики наукового пошуку монополізувалися відомствами, в які поволі перетворилися деякі наукові напрями і установи, зруйнувалося гармонійне співвідношення між периферійною наукою і столичними науковими центрами, змінився професійний і соціальний статус науковця. Разом з тим у цей період почався рішучий поворот Академії до вирішення економічних і соціальних проблем.

Список літератури: 1. История Академии наук Украинской ССР. К.: Наук. Думка, 1982. – 836 с. 2. *Історія Академії наук України: 1918–1923. Документи і матеріали.* – К., 1993. 3. *Історія Національної академії наук України. 1918–1998.* – К.: Фенікс, 200. – 528 с. 4. *Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: Соціальний портрет та історична доля.* – К.; Едмонтон, 1992. – 176 с. 5. *Храмов Ю., Руда С., Павленко Ю., Кучмаренко В.* Рання історія Академії наук України (1918–1921). – К.: Манускрипт, 1993. – 245 с. 6. *Онопрієнко В.* Академія наук України і Наукове товариство ім. Шевченка як центри українознавства // Вісник АН України. - 1993. - № 12. - С. 51-60. 7. *Онопрієнко В. И., Селезнева В. В.* Идея создания национальных академий наук в 20-е годы // Развитие науки и научно-технического потенциала в Украине и за рубежом. – Вып. 1. – К., 1993. – С. 29–30. 8. *Онопрієнко В. И.* Из истории становления геологической службы Украины // Геологический журнал. – 1990. – № 6. – С. 98–105.

Надійшла до редколегії 29. 01. 08

УДК 619:616.995.4/.7 (091)

Т. М. ПРИХОДЬКО, Д. В. ВОВК; «Інститут експериментальної і клінічної ветеринарної медицини»

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОГО ЕНТОМОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА У СТВОРЕННІ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ХАРКІВСЬКОГО НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО ЦЕНТРУ З ВЕТЕРИНАРНОЇ ПАРАЗИТОЛОГІЇ

Наводиться цілісний історично-науковий аналіз ролі Українського ентомологічного товариства та його окремих членів у процесі становлення та діяльності Харківського науково-освітнього центру з ветеринарної паразитології.

The complete historical-and-scientific analysis of a role of the Ukrainian Entomological Society and its separate members in a becoming and activity of the Kharkov Research-and-Educational Center of Veterinary Parasitology is given.

Сучасні перетворення, які відбуваються в українському суспільстві і характеризуються підвищеним інтересом до історичного минулого нашої держави, критичним осмисленням і усвідомленням його значення у процесі подальшого розвитку, зумовлюють актуальність проблеми вивчення історії створення та діяльності Харківського науково-освітнього центру з ветеринарної паразитології в цілому і, зокрема, ролі Українського ентомологічного товариства в цьому процесі.

Незважаючи на те, що деякі відомості щодо історії створення та діяльності Українського ентомологічного товариства та колективу ветеринарних ентомологів у Національному науковому центрі «Інститут експериментальної і клінічної ветеринарної медицини» висвітлювались у ряді публікацій, головним чином присвячених ювілейним подіям [2, 9, 14–17, 22, 29], вона потребує подальшого детального вивчення не тільки з метою виявлення нових і оцінки окремих історичних фактів, але й визначення її ролі у створенні та розвитку Харківського науково-освітнього центру з ветеринарної паразитології.

Метою даного дослідження було здійснити цілісний історично-науковий аналіз ролі Українського ентомологічного товариства та його окремих членів у процесі становлення та діяльності Харківського науково-освітнього центру з ветеринарної паразитології, визначити динаміку змін основних напрямків досліджень залежно від історичних подій, що відбувались у різні періоди часу у суспільстві, зокрема в агропромисловому комплексі.

Історія постійного вивчення комах, які мають ветеринарне значення, на Харківщині почалось із відкриття в 1805 р. Харківського університету [2]. Перші відомості про фауністичний склад двокрилих Харкова і його околиць ми знаходимо у публікаціях співробітника Зоологічного музею університету В. О. Ярошевського, який, до речі, був першим та беззмінним секретарем Харківського товариства дослідників природи [31]. У першій половині ХХ сторіччя вивчення членистоногих-паразитів сільськогосподарських тварин проводилось у відділі арахнопротозоології Українського інституту експериментальної ветеринарії (нині ННЦ «Інститут експериментальної і клінічної ветеринарної медицини»), завідувачем якого був В. І. Цветков. В цей період високими темпами знищувалось приватне тваринництво і створювалась велика кількість колективних господарств, що зумовлювало поширення протозозів серед тварин. Тому робота відділу була спрямована на вивчення біологічних і екологічних особливостей окремих видів іксодових кліщів, які є переносниками цих небезпечних кровопаразитів, а також розробці засобів боротьби з ними (С. В. Півінський, Ю. С. Коломієць, А. І. Погорелий) [3, 10, 11]. Аналогічні дослідження на півдні України і в Криму проводились співробітниками Кримської науково-дослідної ветеринарної станції (Б. Д. Соколов, В. І. Курчатов), яка у 1935 р. увійшла до складу Українського інституту експериментальної ветеринарії. Велика робота з вивчення шлункових оводів і розробки ефективного масового методу терапії гастрофільозу коней була проведена у відділі гельмінтології С. В. Іваницьким разом із Н. С. Куликовим [4] за дорученням Уряду України. У лабораторії з вивчення хвороб бджіл у ці роки А. К. Бойко [1] проводилось дослідження акарозів на пасіках, для успішної боротьби з якими їм було запропоновано використовувати модифіковану рідину Фроу та етилсаліцилат. Слід зазначити, що 30-ті роки ознаменувались різким спадом ентомологічних досліджень, пов'язаних із

репресіями багатьох провідних спеціалістів, які використовували у своїй роботі біоценологічний підхід (С. І. Медведєв, В. В. Станчинський та ін.)

Українське ентомологічне товариство розпочало свою діяльність 3 червня 1949 р. з моменту затвердження його статуту Президією АН УРСР (протокол № 15, § 7) і функціонувало до 1992 р. в якості відділення Всесоюзного ентомологічного товариства. Одночасно з цим за ініціативою завідувача кафедри зоології та ентомології Харківського сільськогосподарського інституту ім. В. В. Докучаєва В. Г. Аверіна і завідувача кафедри ентомології Харківського державного університету ім. О. М. Горького С. І. Медведєва сформувався і активно діяв його харківській філіал, на засіданнях якого поперемінно головували ці два професори. Після смерті в 1955 р. В. Г. Аверіна, разом із головою харківського товариства С. І. Медведєвим засідання вів О. О. Мігулін, який прийняв завідування кафедрою у сільгоспінституті. Після смерті С. І. Медведєва з 1980 р. товариство очолював завідувач кафедри зоології та ентомології Харківського сільськогосподарського інституту ім. В. В. Докучаєва, професор Б. М. Литвинов, який у 1989 р. передав керування професору кафедри зоології та ентомології Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва О. В. Захаренку. Після передчасної смерті у 2004 р. О. В. Захаренка на посаду голови було обрано професора кафедри зоології та ентомології Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва М. Д. Євтушенка, який очолює його до теперішнього часу.

У 50-ті рр. на кафедрі ентомології Харківського державного університету ім. О. М. Горького Г. К. Шевченко були розпочаті широкомасштабні дослідження кровосисних комах Харківщини та суміжних областей, значна увага під час яких приділялась медично-ветеринарному їх значенню. У 60-х рр. до цієї роботи приєдналися її учениці Н. С. Прудкіна і Г. І. Наглова, активну участь також брала В. С. Солодовникова [21, 23, 24, 28, 30]. Пізніше, вже у 90-х рр., цю групу вивчала І. А. Куликова [8]. Іксодових і гамазових кліщів та їх значення в гуманній і ветеринарній медицині в ці часи були об'єктом досліджень В. А. Наглова та Г. Є. Ткача [20].

У другій половині 60-х років почався інтенсивний розвиток біологічних методів боротьби з паразитами сільськогосподарських тварин. У червні 1968 р. за постановою Ради Міністрів УРСР № 3567 в Українському науководослідному інституті експериментальної медицини (таку назву носив ННЦ «ЛЕКВМ» у ті часи) було створено лабораторію біологічних методів боротьби з комахами та паразитами сільськогосподарських тварин, де, головним чином, і виконувались основні дослідження в галузі ветеринарної арахноентомології. Завідував лабораторією з моменту її заснування й до 1991 р. К. П. Корж, який разом із своїми учнями та співробітниками приймав активну участь у діяльності товариства харківських ентомологів. Впродовж цього періоду під його керівництвом детально вивчено біологічні та

екологічні особливості окремих, важливих у епізоотичному відношенні видів зоофільних двокрилих: осінньої жигалки (В. В. Микитюк) [5], сірої корівниці (В. І. Котляр) [6], кімнатної мухи (І. А. Машкей) [12], овечого оводу (К. Т. Тараник) [27]. Розроблено методики їх культивування в лабораторних умовах, а також системи заходів щодо боротьби з цими паразитами, спрямовані на максимальне зниження пестицидного навантаження на тваринницькі агробіоценози. Вивчено вплив хемостерилентів і бактерійних препаратів на зоофільних мух (В. В. Микитюк, В. І. Котляр). Створено концепцію застосування інсектицидних принад у спеціалізованих тваринницьких господарствах (К. П. Корж, І. А. Машкей, О. О. Міщенко). Розпочато комплексні моніторингові дослідження фауни та екології паразитичних комах і кліщів України, а також їх ентомофагів (О. О. Міщенко, І. А. Машкей) [17, 19]. Проведено велику роботу з вивчення в різних природно-кліматичних зонах України мурашок роду *Formica* L., як проміжних хазяїв збудника дікроцеліозу жуйних (К. П. Корж, С. М. Кузовкін, О. М. Шевелева, Л. П. Коломацька). У лабораторії з вивчення хвороб бджіл у ці роки В. І. Ярошенко розробляв препарати для боротьби з варроозом та методи визначення залишків пестицидів у продуктах бджільництва.

З другої половини 80-х рр. почався процес розукрупнення великих тваринницьких господарств і повсюдним розвитком фермерських та присадибних, а також «прозорістю» кордонів для ввозу–вивозу сільськогосподарських і свійських тварин та кормів, що призвело до різкої зміни епізоотичної ситуації щодо арахноентомозів, а тривале використання пестицидів – до виникнення резистентності до них у комах і кліщів. Внаслідок цього діяльність харківських арахноентомологів була спрямована на всебічне вивчення фауни та екології членистоногих-паразитів та розробку інтегрованих систем захисту тварин від них (К. П. Корж, І. А. Машкей, О. О. Міщенко, К. Т. Тараник, Д. В. Вовк, А. М. Машкей, Л. П. Коломацька, О. В. Пономаренко) [13]. Виробничі випробування цих систем проводились у понад 100 господарствах України, Білорусії, Белгородської області та Ставропольського краю Росії, де вони показали високу ефективність. Успішним виявилось використання статевих феромонів у складі принад, що дозволило суттєво знизити кількість пестицидів, необхідних для обробки певної одиниці площі (І. А. Машкей, О. О. Міщенко, А. М. Машкей, Л. П. Коломацька). Під керівництвом І. А. Машкея проводились дослідження щодо гіподермозу великої рогатої худоби (О. М. Рула) [25] та естрозу і вольфартіозу овець (О. В. Скиба) [26]. Велика робота з виявлення видового складу шкідників запасів, вивчення особливостей їх біології і екології та значення як векторів поширення інфекційних та інвазійних захворювань тварин була проведена на комбікормових і зернопереробних підприємствах та елеваторах під керівництвом О. О. Міщенка. Співробітниками лабораторії разом із вченими ННЦ «Харківський фізико-технічний інститут» і

Харківського аерокосмічного університету «ХАІ» розроблено заходи боротьби з шкідниками кормів і фуражних запасів за допомогою електромагнітного випромінювання, вакууму і плазми (О. О. Міщенко, О. О. Малінін, І. А. Машкей, В. М. Рашкован, А. В. Бастеев, А. Р. Мазалов, В. А. Кутовой) [18]. У лабораторії з вивчення хвороб бджіл у ці роки продовжувались дослідження щодо конструювання нових високоєфективних засобів боротьби з варроозом та біохімічних змін в організмі бджіл під час захворювання та використання лікувальних засобів (Є. В. Руденко, І. Г. Маслій, С. М. Немкова). У 2003 р. на базі Інституту експериментальної і клінічної ветеринарної медицини УААН було створено Науково-виробничий центр з паразитології, задачею якого було координація наукових досліджень з питань ветеринарної паразитології в Україні, до складу якого увійшло і Харківське ентомологічне товариство.

Протягом усіх років існування Харківського ентомологічного товариства фахівці ветеринарної та медичної арахноентомології приймали активну участь у його діяльності. Результати вищезгаданих наукових досліджень неодноразово доповідались та обговорювались на численних засіданнях харківського відділення, на з'їздах, конференціях та симпозіумах, викликаючи живий інтерес науковців і практиків, а також використовувались під час викладання паразитологічних дисциплін у Харківській і Львівській державних зооветеринарних академіях, Національному аграрному університеті, Харківському, Луганському, Полтавському, Сумському аграрних університетах та інших вищих навчальних закладах України та за її межами.

Висновки:

1. Історично-науковий аналіз процесу становлення та діяльності Українського ентомологічного товариства, зокрема його харківського відділення, починаючи з 40-х рр. ХХ століття показав, що воно грало виняткову роль у формуванні та подальшому розвитку Харківського науково-освітнього центру з ветеринарної паразитології.

2. Показано, що в кожний окремий період часу харківські ветеринарні арахноентомологи на високому науково-методичному рівні проводили дослідження щодо вирішення нагальних теоретичних і практичних питань, спрямованих на боротьбу з шкідливими для тварин видами комах та кліщів, а також на покращення стану навколишнього середовища у тваринницьких господарствах.

3. Простежується чіткий взаємозв'язок між процесами, які відбувались у суспільстві (зокрема, в агропромисловому комплексі), та пріоритетними науковими задачами, які вирішувалися в цей період часу.

Закінчуючи цей нарис, автори висловлюють щире вдячність кандидату біологічних наук, завідувачу лабораторії екології комах Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва Віктору Микитовичу Грамі за цінні поради при написанні цієї роботи.

Список літератури: 1. *Бойко А. К.* Акароз і як з ним боротись / А. К. Бойко // Колгосп. бджіл. - 1940. - № 3. — С. 22–24. 2. *Грамма В. Н.* История изучения фауны Харьковской области / В. Н. Грамма, И. А. Кривицкий, М. Г. Швалб // Фауна и флора Харьковской области: систематический указатель литературы за 1791–1985 годы. - Х.: ХГУ, 1995. — С. 3–16. 3. До питання про вплив арсеністих протикліщових ван на організм великої рогатої худоби / Н. Г. Півінський [та ін.] // 36. праць Укр. ін-ту експериментальної ветеринарії. - К.; Полтава, 1936. - Т. IV. - С. 131–139. 4. *Іваніцький С. В.* Порівняльна оцінка ефективності головніших інсектицидів при шлунко-кишкової оводовій інвазії коней / С. В. Іваніцький, Н. С. Куліков // 36. праць Укр. ін-ту експериментальної ветеринарії. - К.; Полтава, 1936. - Т. IV. - С. 151–161. 5. *Корж К. П.* Синантропные и зоофильные мухи на специализированных животноводческих фермах промышленного типа и перспективы интегрированной борьбы с ними / К. П. Корж, В. В. Микитюк // Материалы 7-го Всесоюз. съезда энтомологов. - Л., 1974. - Ч. 1. - С. 230–231. 6. *Котляр В. И.* Патогенность промышленных бактериальных препаратов для серой яйцекладущей коровицы / В. И. Котляр, К. П. Корж // Паразитарные болезни с.-х. животных: тез. докл. науч. -производ. конф. (23–24 нояб. 1972 г.) / Бел. НИВИ. - Минск, 1972. - С. 34–36. 7. Кровососущие комары урбанизованных и сельских ландшафтов / Г. И. Наглова и др. // Животный мир Белорусского Полесья, охрана и рациональное использование: тез. докл. 4-й науч. конф. (Гомель, 8–10 апр. 1985 г.). - Гомель, 1985. - С. 106. 8. *Куликова И. А.* Фауна и экология кровососущих комаров района биологической станции Харьковского университета / И. А. Куликова // Научные исследования на Северо-Донецкой биологической станции: материалы юбил. конф., посвящ. 80-летию основания (Гайдары, 24–25 окт. 1994 г.). - Х., 1995. - С. 62–64. 9. Лаборатория биологических методов борьбы с паразитарными болезнями животных // Украинский орден Трудового Красного Знамени научно-исследовательский институт экспериментальной ветеринарии. — К.: Урожай, 1973. - С. 47. 10. Лабораторные записи научных исследований по теме: «Опыт оздоровления одного района от пироплазмозных заболеваний сельскохозяйственных животных» за 1939–1940 гг. - Державний архів Харківської області (ДАХО). - Ф. 928, Р. 6127, Оп. 2, Д. 457, 34 с. 11. Лабораторные записи научных исследований по теме № 11: «Опыт оздоровления конепоголовья одного административного района от пироплазмоза за 1941 г. - ДАХО. — Ф. 928, Р. 6127, Оп. 2, Д. 458, 40 с. 12. *Машкей И. А.* Особенности экологии комнатной мухи (*Musca domestica*) и приманочным методом борьбы с ней в специализированном животноводстве: автореф. дис. ... канд. вет. наук. - Л., 1982. - 24 с. 13. *Машкей И. А.* Насекомые эктопаразиты в животноводческих агробиоценозах Украины и разработка интегрированных методов борьбы с ними: дис. ... д-ра. вет. наук. - Х., 1997. -395 с. 14. *Машкей И. А.* Новые пути в ветеринарной арахноэнтомологии на современном этапе / И. А. Машкей // Ветеринарна медицина: міжвід. темат. наук. зб. - Х., 1998. - Вип. 75. - С. 177–182. 15. *Машкей И. А.* Лаборатории арахноэнтомологии Института экспериментальной и клинической ветеринарной медицины УААН - 30 лет! / И. А. Машкей // Изв. Харьк. энтомол. о-ва. — 1998. - Т. VI, вып. 1. - С. 169–170. 16. *Машкей И. А.* Лаборатория арахноэнтомологии / И. А. Машкей // Служение ветеринарной науке (Страницы истории ИЭКВМ. 1922–2001 гг.) / Под ред. акад. УААН, д-ра вет. наук, проф. П. П. Фукс и д-ра вет. наук А. Н. Головки. - Х.: Золотые страницы, 2001. - Ч. 2. - С. 234–247. 17. *Машкей И.* Ектопаразитарні захворювання тварин: проблеми та шляхи їх вирішення / І. Машкей, О. Міщенко, А. Машкей // Вет. медицина України. — 2002. — № 9. - С. 33. 18. Микроволновой способ защиты урожая зерновых культур / А. А. Мищенко [и др.] // V з'їзд Укр. энтомол. т-ва (Харків, 7–11 верес. 1998 р.): тез. доп. - К., 1998. - С. 99. 19. *Мищенко О. О.* Роль энтомофагов у знищенні чисельності зоофільних мух у тваринництві / О. О. Міщенко, І. А. Машкей // Тез. доп. IV з'їзду Укр. энтомол. т-ва (Харків, вересень 1992 р.). - Х., 1992. - С. 106. 20. *Наглов В. А.* Материалы к познанию фауны гамазовых клещей (*Mesostigmata*, *Gamasina*) Северско-Донецкого природного комплекса / В. А. Наглов, Г. Е. Ткач // Научные исследования на Северо-Донецкой биологической станции: материалы юбил. конф., посвящ. 80-летию основания (Гайдары, 24–25 окт. 1994 г.). - Х., 1995. - С. 56–58. 21. *Наглова Г. И.* Мероприятия по благоустройству г. Харькова в системе мер борьбы с кровососущими комарами / Г. И. Наглова, Н. С. Прудкина // Исследования по энтомологии и акарологии на Украине: тез. докл. II съезда УЭО (Ужгород, 1–3 окт. 1980 г.). - К., 1980. - С. 48.

22. Паразитарные болезни // Научная деятельность Украинского научно-исследовательского института экспериментальной ветеринарии (1946–1956) / Б. Г. Петренко. — Х., 1957. — С. 23–26. 23. Прудкина Н. С. О формировании фауны кровососущих комаров (Diptera, Culicidae) в зоне влияния водохранилища на юге лесостепи Левобережной Украины / Н. С. Прудкина, Г. И. Наглова // VII междунар. симп. по энтомофауне Средней Европы (Ленинград, 19–24 сент. 1977 г.): материалы. - Л., 1979. - С. 329–331. 24. Прудкина Н. С. Особенности экологии кровососущих комаров в условиях урбанизации ландшафта в Восточной Украине / Н. С. Прудкина, В. С. Солодовникова, Г. И. Наглова // Кровососущие двукрылые и их контроль: сб. тр. - Л.: Наука, 1987. - С. 113–115. 25. Пула О. М. Гіподермоз великої рогатої худоби і розробка методів боротьби з ним в умовах лісостепової зони України: дис. ... канд. вет. наук. - Х., 2004. - 148 с. 26. Скиба О. В. Облігатні порожнинні і тканинні міази овець Лівобережжя України (епізоотологія, лікування та заходи профілактики): дис. ... канд. вет. наук. - Х., 2004. - 165 с. 27. Тараник К. Т. Распространение эстрова и биологические особенности овечьего овода на Украине / К. Т. Тараник // Ветеринария : респ. межвед. темат. науч. зб. - К., 1989. - Вып. 64. — С. 55–57. 28. Федоров Э. И. Фауна и экология кровососущих двукрылых Харьковской области и их эпидемиологическое значение / Федоров Э. И., Прудкина Н. С., Солодовникова В. С. // Экологические проблемы Харьковской области: тез. докл. обл. науч.-практ. конф. (Харьков, 25–27 дек. 1995 г.). - Х, 1995. - С. 95–97. 29. Фірсов І. М. Український інститут експериментальної ветеринарії до 19 річниці Жовтня / І. М. Фірсов // Вет. справа. - 1936. - № 2. - С. 3–9. 30. Шевченко А. К. Эколого-фаунистические исследования кровососущих комаров (Diptera, Culicidae) на Украине / А. К. Шевченко // Вестн. зоологии. - 1968. - №3. - С. 62–70. 31. Ярошевский В. А. Список двукрылых насекомых (Diptera), собранных преимущественно в Харькове и его окрестностях / В. А. Ярошевский // Тр. о-ва испыт. природы. - 1876. - Т. 10. - С. 1–49.

Надійшла до редколегії 25. 01. 08

УДК 622.81(09)

А. В. СЮХ, Дніпропетровський національний університет

ПЕРШІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗДАТНОСТІ ДО ВИБУХУ КАМ'ЯНОВУГІЛЬНОГО ПИЛУ.

Стаття присвячена вивченню початкових етапів досліджень здатності до вибуху кам'яновугільного пилу, що проводилися в XIX ст. Проаналізовано основні підходи та методики досліджень вибухових властивостей вугільного пилу.

The paper is dedicated to the pioneering stage of carboniferous dust possibility explosion researches which were conducted in the XIX-th century. The main approaches to and techniques of explosive properties research have been analyzed.

Історично склалося, що причиною вибухів в копальнях вважали гримучий газ, який є невід'ємною складовою всього вугілля. Вибухи гримучого газу відбувалися не тільки в копальнях, а і в сховищах. Від вибухів цього газу постраждали декілька вантажних кораблів котрі перевозили вугілля. Великого значення знаходження в копальні вугільного пилу не приділялося, адже більшість науковців поділяли думку, що без наявності гримучого газу вугільний пил вибухнути не може. Знадобилося більше 100 років